

Смиљка ВАСИЋ
Београд

ДВОЈЕЗИЧНОСТ У МИГРАНТСКИМ УСЛОВИМА

Равноправност језика и култура су модерна начела у вишејезичким заједницама, па се та начела све више истичу и у оним земљама где постоје мигрантске популације. Настоји се да се очува културно наслеђе земље порекла и да дете из мигрантске породице постане права „бикултурна и билингвална особа“. Крајњи циљ свих тих настојања је коришћење оба језика са лакоћом и способност комуникације на оба језика у различитим срединама и различитим условима. Учење језика земље порекла по неким новим теоријама сматра се да је основ за добру емоционалну, когнитивну и социјалну климу, у којој треба да живи и ради такав појединац. Чак се сматра да поседовање два језика утиче на брже развијање интелигенције, мада сама двојезичност по себи не чини некога интелигентним. Психолингвистичка схватања заснована на двојезичности показују:

1. Да је знање два језика исто толико природно колико и знање само једног језика, и

2. Да је ниво познавања два језика исто толико различит колико и ниво познавања једног језика од стране различитих појединаца. Тај ниво знања условљен је психолошким, срединским и органским чиниоцима. Према тим теоријама, количина знања и мотивација за учење два језика зависиће од њихове употребне вредности за појединца и од услова живљења у којима се уче и савлађују ти језици.

При учењу два језика у мигрантским условима ваља знати да делују, прво, опште законитости учења и усвајања знања, друго, посебне законитости везане за учење језика уопште, и оне појединачне, везане за самог ученика. При томе треба правити разлику између матерњег језика и језика шире средине. Оба ова појма различити научници у оквиру различитих дисциплина дефинишу на разне начине и појединци покушавају

да дођу до правог значења ових појмова. Међутим, настојати да се да општа дефиниција и једног и другог појма, чини нам се безуспјешно. Према Tove Skutnabb—Kangas (1981), дефиниција матерњег језика може се дати с обзиром на порекло појединца, на његово познавање језика, на функцију језика и на афективне склоности према датом језику.*

Табела 1

Критеријуми	Дефиниције матерњег језика	Научне дисциплине
порекло	језик који се први учи (језик на коме је успостављена прва комуникација са околином)	социологија
компетенција (познавање)	језик који неко најбоље зна	лингвистика
функција	језик који неко највише употребљава	социоллингвистика
склоности	језик са којим се неко идентификовао (унутрашња идентификација)	социјална психологија психологија личности
	језик са којим се неко идентификовао а није му матерњи језик (спољна идентификација)	социјална психологија социологија
аутоматизованост	(језик на коме неко мисли, сања, броји, пише песме, итд.)	лаичко схватање

Поставља се питање шта је заправо двојезична особа: да ли је то она која је дошла у додир, поред матерњег језика, са још неким језиком, без обзира на степен познавања тога другог језика; или је то особа која, по речима истог аутора, представља говорника који је „способан да употребљава два или више језика — било у једнојезичној или вишејезичној комуникацији, у складу са друштвено-културним захтјевима и комуникативном и когнитивном способношћу појединаца у томе друштву на истом нивоу као особе којима је други језик матерњи. Билингвална особа је способна да се позитивно идентификује са обе језичке групе и обе језичке културе или деловима тих језичких и културних група.“ Дајући ову дефиницију, аутор је имао у виду посебно мигрантску децу и припаднике мањина, којима је пружена могућност да постану праве билингвалне особе. Међутим, као што постоје различите дефиниције матерњег језика, исто тако постоје и различите дефиниције двојезичности и двојезичних особа, с обзиром на референтну тачку при дефинисању и научне дисциплине и стручњаке који дефиницију дају.

* Tove Skutnabb-Kangas, 1981: Bilingualism or Not: The Education of Minorities Hertford.

Табела 2

Критеријуми	Матерњи језик је:	Билингвална особа је:
порекло	језик који се први учи (говорник је успоставио своју прву комуникацију са средином у којој је)	а. она која је научила два језика у породици од говорника којима је то матерњи језик б. она која употребљава два језика паралелно као средство комуникације, и то од почетка
компетенција — ниво ефикасне употребе језика — познавање	језик који се најбоље зна	а. она која поседује потпуну савладаност оба језика б. она која има контролу оба језика као да су матерњи ц. подједнако знање два језика д. она која може осмишљено да употребљава други језик е. она која има основно знање и контролу граматичких структура другог језика ф. она која је дошла у додир са другим језиком
функција употреба	највише употребљаван	она која употребљава (или може да употребљава) два језика (у већини ситуација) (према сопственим жељама и захтевима околине)
склоности	а. идентификација са самим собом (унутрашња идентификација)	а. она која идентификује себе као двојезичну особу и идентификује се са две културе (или са деловима тих култура)
идентитет и идентификација	б. идентификује се са другим особама које говоре други језик (спољна идентификација)	б. она која је од стране других припадника идентификована као двојезична особа, као особа која оба језика говори као матерњи

Да би се постало права билингвална особа, у методском поступку, ако је учење језика организовано, морају се примењивати поступци везани за опште законитости учења, а посебно

поступци који су познати за учење страног језика. При томе се мора знати да се лакше постаје двојезична особа у природним условима. Учење језика у кући, са пријатељима, или у широкој друштвеној заједници, која је језички хомогена, лакше је но учење само на часу, у учионици. Осим тога, један од главних услова за развитак и стварање трајне двојезичности је да дете осећа потребу за употребом и корисношћу оба језика, и то у свакодневним животним ситуацијама, у некој повезаној језичкој групи, у различитим друштвеним активностима, у породици која и сама мора да има позитиван однос према учењу оба језика, а посебно према одржавању матерњег језика ако је мигрантско дете у питању. Породица која није у стању да пружи детету овакву врсту подршке не може очекивати да ће такво дете заиста постати двојезично.

Стратегије при учењу оба језика треба да су засноване на когнитивним и социјалним принципима општења, да буду усмерене ка разговорним активностима, да се при избору садржаја стварају природне искуствене ситуације потребне у комуникацији, да се користе при учењу познати појмови од којих се полази, па тек онда да се прелази на сложеније. При овом учењу најбоља је симултана употреба језичке когнитивне и друштвене стратегије и контролисано вођење тзв. слободног изражавања. Дете и у том случају мора да ужива у радости откривања и решавања проблема, у стварању сопствених језичких правила преко којих се лакше долази до граматичких правила неопходних за разумевање језика и усвајање језичких структура.

Иако постоји несумњива сличност између учења два језика, матерњег и језика шире средине, и учења језика уопште, постоје и неке разлике о којима се мора водити рачуна, а то су:

а) L_1 — језик ретко се учи планирано и контролисано, тј. учење L_1 — језика је спонтано.

L_2 — језик обично се учи планирано и контролисано.

б) Постоји разлика у природи подстицаја. У учењу L_1 језика функционишу примарни подстицаји: потребе одржавања живота, узимања хране, споразумевања — постоји стално поткрепљење. У L_2 — језику поткрепљење је само одобравање наставника, његов осмех и ништа од виталних потреба.

ц) L_2 — језик обично се учи када је артикулација L_1 језика већ савладана, тако да постоји сукоб два гласовна репертоара, и у том сукобу L_1 језик има првенство, јер је дуже увежбаван.

д) Постоји разлика у природи дискриминативног учења: при учењу L_1 — језика постоји дужи период увежбавања дискриминације; при учењу L_2 — језика период увежбавања дискриминације врло је краткотрајан.

Ако бисмо украјко формулисали пут учења L_2 — језика, према схватањима савремених теоретичара, онда би он био: имитација, условљавања, меморисање, доживљавање. При томе, чи-

ниоци који делују јесу: мотивација, перцепција, интелигенција, разумевање, вежбање и језичка способност.

Посебно треба имати срединске услове у виду када је учење језика у питању. Ако се други језик учи са намером да се постане двојезична особа, а то није под притиском, већ је и жеља детета и жеља родитеља, онда су услови учења потпуно другогачији. У свести ученика је сазнање да се не мора бити двојезичан, тако да је мотивација за учење сасвим друге природе од мотивације која постоји код мигрантскога детета. Оно, хтело-не хтело, мора да постане двојезично ако жели да успе у средини у којој живи. Међутим, услови учења су сасвим другогачији: оно учи језик под притиском. С једне стране, постоји страх да ће се изгубити веза са матичном културом и матерњим језиком који није много цењен у новој средини; с друге стране, учење језика шире средине је неопходно за опстанак, али се о том учењу мало води рачуна од стране шире средине. Мигрантско дете је у току учења два језика у сталном процепу између потцењивања и прецењивања било матерњег било језика шире средине. У таквим условима често се иде у психосоматске сметње и мало услова има за организовано учење два језика.

Методским поступцима, ако је учење оба језика организовано, мора се посветити посебна пажња. Они треба да буду савремени. У школи се морају користити аудио-визуелна средства, па и ако се самоуко учи, морају се користити аудио-визуелна средства. У организованој настави треба да се користе слике, илустрације, филмови, као основно помоћно средство. Литература за децу има посебно место. Поред намерно ствараних текстова, „вођених“ дијалога и дискусија, литерарни текстови имају посебан задатак — да се одређене језичке структуре лакше памте, а емоционално везивање за кратке, једноставне, ведре по садржају текстове има посебну вредност. Језик који се савлађује у организованој настави мора да буде чист, прецизан и близак интересовањима ученика. Сви садржаји треба да служе одређеној функцији, посебно учењу детета да мисли и да говори на језику који је почело да учи и усваја.

Када је у питању језик друге и треће генерације мигрантске деце, којој је породични или матерњи језик српскохрватски, онда се суочавамо са ситуацијом да је заправо тај матерњи, породични језик за многу нашу децу „страни језик“. Тај називи матерњи језик у мигрантским условима учи се често много теже јер му није признат статус страног језика, или, ако је и признат, недовољан је број часова, недовољан је број уџбеника и приручника да би се он правилно савлађивао и недовољно је оспособљен сам наставник који такво мигрантско дете поучава „породичном“ или „матерњем“ језику.

Ако би се хтјела да побољша ситуација при учењу српскохрватског језика као страног језика, условно речено, матерњег или породичног језика, онда се мора поћи од следећих поставки:

1. Дете може да учи два језика истовремено, чак и да их истовремено усваја као два равноправна језика на раним узрастима без икаквих последица (трауматских). Оно може да постане и вишејезично и то спонтано, када зажели да општи са особом чији језик не зна и осети да мора, да би то остварило, да учи тај други језик.

2. Говорити два језика је за дете исто толико природно колико и шетати, спавати и играти се.

3. Као што дете брзо и лако учи друге језике, исто тако се брзо заборављају они језици за којима више не постоји потреба.

4. Треба правити разлику између спонтане и планиране двојезичности, између двојезичности као последице живљења у природној, билингвалној средини, или као последице имиграције.

5. Двојезичност може да буде сукцесивна и симултана.

6. Двојезичност у условима имиграције постепено може да доведе до асимилације, али може да се тако спроводи да дете постане бикултурно и да може да користи оба језика са подједнаком вештином.

7. Лакше се постаје билингвална особа у природним условима него у условима школе и учења само у разреду. Учење у кући, са пријатељима и у широј друштвеној заједници, која је језички хомогена доводи до праве двојезичности.

8. Нека деца постају двојезична, а нека остају једнојезична до краја.

9. Школа може да буде у развијању билингвизма повољан чинилац, ако различите етничке групе, поред тога што уче свој језик у школи, користе и усвајају тај језик као средство међусобне комуникације.

10. **ГЛАВНИ УСЛОВ ЗА РАЗВИТАК И ОЧУВАЊЕ ТРАЈНЕ ДВОЈЕЗИЧНОСТИ ЈЕ ДА ДЕТЕ ОСЕЋА ПОТРЕБУ ДА УПОТРЕБЉАВА ОБА ЈЕЗИКА У СВАКОДНЕВНОМ ЖИВОТУ.** Према Арнбергу, у студији о шведско-енглеском билингвизму (1979), да би дете постало права, двојезична особа, ако живи у земљи где је други језик доминантан, потребно је да припада врло повезаној језичкој групи, у којој се мањински језик користи у различитим друштвеним активностима и у породици која има позитиван однос према матерњем језику. Ако породица није у стању да пружи детету овакву врсту подршке и да организује повремене додире са земљацима и боравке у земљи порекла, онда су много мањи изгледи да дете постане заиста двојезично.

У данашњој науци неки стручњаци билингвизам сматрају као сметњу когнитивном развоју, а други напротив као подстицај когниције. Према овим другима билингвална деца су бистрија, креативнија, са већим нивоом појмовнога образовања. Више има студија како се постаје двојезична особа, а мање има студија како се одржава двојезичност и зашто се поново постаје

једнојезична особа. Враћање у једнојезичност условљено је срединским чиниоцима. Дете осећа потребу за двојезичношћу због потребе да комуницира са неким ко је за њега од значаја (у породици где је други језик доминантан са браћом, вршњацима, учитељем итд.). Све док су од значаја ови захтјеви, дете жели да остане двојезично. Када нестане та потреба, дете ће се вратити једнојезичности. Дете може да постане билингвално на било ком узрасту. Степен и природа двојезичности не зависе од времена када се усвајају два језика, већ од психосоцијалних чинилаца, као што су коришћење оба језика у породици, у школи или у широј средини. Од тога коришћења зависи када, у ком степену и колико ће дуго дете бити двојезично.

Симултано усвајање језика остварује се ако се два језика усвајају у периоду до три године. Сукцесивно усвајање имамо у случају ако се прве три године учи само један језик, а после три године почиње да се учи други језик. Степен и природа билингвизма не зависе ни од тога да ли се постаје двојезична особа симултано или сукцесивно.

Симултани начин усвајања језика пролази кроз следеће фазе: (а) почетна мешана језичка фаза — дете меша речи из оба језика, а да није свесно да су то два језика; (б) постепено раздвајање два језичка система; (ц) свесност постојања два језичка система и утицај језика који је доминантан у средини; (д) избегавање тешкоћа и сложенијих језичких структура када је други језик у питању; (е) лако прелажење са једног језика на други у различитим условима комуникације; (ф) завршна диференцијација гласова и граматичких структура у оба језика и превласт доминантног језика, нарочито у домену речника и идиома. По Лафлину (1978) учење и усвајање два језика је на раним узрастима исто што и учење и усвајање једног језика, сем што билингвално дете има и додатно искуство да може да разликује два језичка система. Међутим, не постоје научни докази да су за стицање таквог искуства потребна посебна језичка својства.

За учење и усвајање два језика важнији су „спремност да се онај који учи идентификује са групом, да постоји мотивација и потреба за комуникацијом, да постоје повољни психосоцијални фактори“, него време учења, интелигенција и способност за учење.

Постоје три стратегије при учењу два језика: социјална, когнитивна и језичка. По Филмору, за учење је важно: (а) успостављање социјалних односа; (б) концентрација на разговор са природним говорником и утврђивање правилних облика.

Когнитивна стратегија (поред Филморове) захтева да се води рачуна о ономе што људи кажу и што је везано за ситуацију и искуство — мишљење; да се користе изрази који се знају и да се почне да говори; да се траже преостали познати облици;

да се учи што се више може; да се утврђује оно што је главно, а да се фини детаљи оставе за касније.

Према социјалној стратегији значајно је укључивање у групу као да је добро позната; треба дати утисак са две-три речи да можеш да говориш и да разумеш шта се говори; треба рачунати на помоћ пријатеља.

СИМУЛТАНА УПОТРЕБА ЈЕЗИЧКЕ, КОГНИТИВНЕ И ДРУШТВЕНЕ СТРАТЕГИЈЕ НАЈБОЉЕ ПОДСТИЧЕ УЧЕНИКА ДА УЧИ ДРУГИ ЈЕЗИК.

ТРЕБА СТРОГО ПРАВИТИ РАЗЛИКУ ИЗМЕЂУ УСВАЈАЊА ДВА ЈЕЗИКА И УЧЕЊА СТРАНОГ ЈЕЗИКА.

За нашу децу у иностранству услови учења матерњег језика слични су условима учења страног језика, односно матерњи језик у оваквим условима живота постаје нека врста „страног језика“. Оно што је вредело као правило за учење страног језика постаје сада правило за учење матерњег, односно породичног језика. Стога се и поступци за учење, одржавање и развијање „матерњег језика“, тј. језика који се користи у допунској школи и у настави морају прилагођавати датим условима. При овом се мора имати у виду да тај језик није никакав конгломерат, односно није неорганизовани скуп чињеница, већ се састоји из „ограниченог броја дискретних јединица које се могу организовати у сложене целине тако да их препознају говорници и припадници једне исте језичке групе.“ У нормалним условима учења матерњег језика дете је већ са 5 година научило основна правила изговора гласова и сређивања речи у веће значењске и мисаоне целине. То није случај са нашом децом у иностранству.

Школовање деце миграната у земљи домаћина има врло шаролике васпитнообразовне програме, тј. сложену типологију васпитања. Сва та разноликост могла би се сврстати у три главне групе:

1. Монолингвално васпитање — мигрантско дете се у овом случају изједначује са дететом средине, не праве се никакве разлике у захтевима између домаће деце и деце миграната — пушта се да се дете мучи и да само исплива из непријатних ситуација учења на непознатом или недовољно познатом језику. У оквиру тих програма понекад се образују посебни разреди за мигрантске „мањинске“ групе у којима се учи страни језик, или се додаје и учење матерњег језика као предмета. Циљ ових програма је потпуна асимилација. Негативне последице — одбијање учења на страном језику; везивање за мањину и негативан став према већини и у тежем случају негативан став и према већини и према мањини.

2. Прелазни билингвални програми — у прво време школовања дете учи на матерњем језику док се постепено не замени настава на старијим узрастима са наставом на страном језику. Према једном аутору: дете се извесно време, у прелазном пери-

оду, налази на небу, док не буде прогутано редовним системом наставе чији је циљ асимилација. Последице ових програма су сличне, али мањег интензитета од оних са потпуним, монолингвалним васпитањем.

3. Равноправност језика и култура је ново, модерно начело васпитнообразовних програма за децу миграната. Настоји се да та деца очувају културно наслеђе, да постану праве бикултурне особе и да буду функционално билингвална, тј. да користе оба језика са лакоћом. Сматра се да овакви програми утичу повољно и на емоционални, и на когнитивни, и на социјални статус детета, само још није решено питање да ли само она деца која су изузетно интелигентна могу да постану билингвална или пак двојезичност сама по себи чини дете интелигентним. У сваком случају, психолошки притисак у овим програмима мањи је но у претходна два.

При прављењу приручника и уџбеника за децу миграната треба имати у виду све ово као полазне претпоставке. То ће гарантовати бољи квалитет уџбеника и наставних средстава.

Smiljka Vasić
Beograd

BILINGUALISM IN MIGRATORY CONDITIONS

Summary

Bilingualism in migratory conditions, especially a bilingualism of the second generation of migrants, has its specific characteristics and special pedagogical problems if the origin country is interested in organizing the teaching process in mother-tongue. Starting with the fact that to speak two languages is as possible and natural as to speak one only, the paper has pointed out the difficulties of both psychological and pedagogical nature in order to overcome the two languages and become a bilingual and bicultural person. Those difficulties are specific ones, particularly if the children of the workers on the temporary work abroad are concerned.

Underestimating or overestimating one of the two languages and cultures (mother country and second one) may produce an opposition towards either mother-tongue or second language. Besides that, success at learning these two languages depends not only on the degree of motivation for learning of both parents and children, but also on many other psychophysical and sociocultural conditions, such as: social and cultural status of parents, resistance of the environment against foreigners, pedagogical work and educational principles of the country of acceptance, and finally objectives and development of pedagogical work in this field in the country of origin. The text-books for teaching mother-tongue in a host-country represent a special

problem as such a teaching has to be understood as teaching of a »foreign« language. The mother-tongue is very little known to the the children born in »foreign« world. In fact, they have to be informed about the country they come from in the language they do not know or know a little. If short time, insufficiently prepared staff and disproportional text-books are taken into consideration, then the effects of educational work are not great. A better preparation of staff, proportional text-books, books for learning Serbo-Croatian as a second language for different ages, dictionaries of Serbo-Croatian and the foreign language with rich illustrations and additional information on the country are necessary.

The attitude of a family as well as the one of a child toward learning the two languages and preserving both personal and national identity must not be neglected either.